

INDIRECT EVIDENCE IN ROMAN CIVIL PROCEDURE

Prof. Maria Lourdes Martínez de Morentin, PhD

University of Zaragoza, Spain

Abstract: The article is devoted to the indirect evidence that the judge could use to form his conviction - the presumptions. The orators regarded them as artificial evidence, and in the classical period they did not constitute real means of proof, but rather a guess or logical conviction of the judge in the course of the trial, and therefore they were deprived of their own weight.

Keywords: process; ordo iudiciorum privatorum; cognitio extraordinem; praesumptio iuris.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В правната история на Рим се използват различни производства за решаване на граждански спорове, които в различните периоди на своята еволюция имат специфичен и променлив характер и присъщи особености¹. Романистичната доктрина групира тези производства в две категории – *ordo iudiciorum privatorum* и *extraordinaria cognitio*.

Ordo iudiciorum privatorum (уредба за разрешаване на частните дела) е обозначение, което обхваща обичайните процедури, изграждали гражданския процес до епохата на Империята – легисакционен процес (*legis actiones*) и формуларен процес (*agere per formulam*)². Легисакционният процес (*legis actiones*) е първата форма на уредба на частното правораздаване под ръководството и контрола на държавната власт (*autoritas*). Това производство можело да бъде използвано само от римските граждани в град Рим или в радиус от една римска миля (*domi*) около Рим и било уредено от *ius civile romanorum* (наричано още *ius Quiritium*). Придвижването на процедурата предполагало ред формалности, предвидени в Закона на Дванадесетте таблици, при неспазването на които гражданинът можел да загуби делото³. Процесът е наречен *per legis actiones* и като *actio* се счита всяко соле-

¹ ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Curso de Derecho Romano. Vol. I. Introducción. Cuestiones preliminares. Derecho procesal civil romano. Madrid, 1955, p. 155.

² По тези теми виж ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 159–620, както и следните монографии: BERTOLINI, C. Appunti didattici sul processo civile romano. 3 vols. Torino, 1913–1915; COSTA, E. Profilo storico del processo civile romano. Roma, 1918; WENGER, L. Institutionen des römischen Zivilprozessrechts. Münch, 1925. Trad. ital. de R. Orestano. Milano, 1938; SCIALOJA, V. Lezioni di Procedura civile. Roma, 1936; ARANGIO-RUIZ, V. Cours de droit romain. Les actions. Napoli, 1935. Trad. española de F. Gutiérrez Alviz. Madrid, 1945; SANTA CRUZ TEIJEIRO, J. Principios de Derecho Procesal romano. Valencia, 1947; LEVY-BRUHL, H. Recherches sur les actions de la loi. Paris, 1960; PUGLIESE, G. Il processo civile romano. Vol. I. Le “legis actiones”. Roma, 1962, Vol. II. 1. Il processo formulare. Milano, 1963; FUENTESECA, P. Las legis actiones como etapas del proceso romano. – *AHDE*, Vol. 34, 1964, p. 209 ss.; KASER, M. Das römische Zivilprozessrecht. München, 1966; BISCARDI, A. Lezioni sul processo romano antico e classico. Torino, 1968; MURGA, J. L. Derecho romano clásico. Vol. 2. El proceso. Zaragoza, 1980; FERNÁNDEZ de BUJAN, A. Jurisdicción voluntaria en Derecho romano. Madrid, 1986, а също и цитираната литература от IGLESIAS, J. Derecho Romano. Historia e Instituciones. 10. ed. Barcelona, 1990, p. 188, n. 1, p. 194, n. 24, p. 195, n. 25, p. 197, n. 31. Срв. и източниците, цитирани по-долу.

³ IG. 4.11. *Actiones quas in usu veteres habuerunt, egis actionis appellabantur vel ideo quod legibus proditae erant (quippe tunc edicta praetoris quibus conplures actiones introductae sunt nondum in usu habebantur), vel ideo quia ipsarum legum verbis accomodatae erant et ideo inmutabiles proinde atque leges observabantur. Unde eum qui de vitibus succisis ita egisset, ut in actione vites nominare, responsum est rem pedidisse, quia debuisset arbores*

нелно действие, което може да се предприеме в него⁴. Тази процедура се използва в Рим до към средата на I в. от н.е. Обаче строгите формалности, необходимостта да се осигури защита при нови ситуации, непредвидени в *ius Quiritium*, и рецепцията на правото на народите⁵ в рамките на *ius civile romanorum* водят до възникването на нов граждански процес⁶ – формуларният⁷, който дълго време съществува успоредно с *legis actiones*. Създаден е за решаване на спорове между римски граждани и peregrini или само между peregrini, но в крайна сметка започва да се използва и за решаване на спорове *inter cives* – до такава степен, че е признат официално от *lex Aebutia* от 130 г. пр.н.е. и от *lex Iulia iudiciorum privatorum*, приета вероятно по времето на Август⁸.

Най-съществената особеност, която отличава *ordo iudiciorum privatorum* (*legis actiones* и формуларният процес), от по-късния процес – *extraordinaria cognitio*, е разделянето на процеса на две ясно разграничени фази⁹. Първата протича пред магистрата (фаза *in iure*), а втората – пред частен съдия, определен от страните (фаза *apud iudicem*)¹⁰. През първата

nominare eo quod lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis actio conpeteret, generaliter de arboribus succisis loqueretur.

⁴ Относно значението на *actio* вж. ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., Vol. I, p. 172 ss.

⁵ Относно *ius gentium* вж. KASER, M. *Ius gentium*. Editorial Comarés. Granada, 2004.

⁶ Относно историческите етапи на процеса вж. FERNÁNDEZ de BUJÁN, A. *Derecho privado romano*. 7. ed. Madrid, 2014, p. 47–51, 81–141.

⁷ Вероятно поради скованите формалности на легисакционната процедурата *legis actiones*, необходимостта да се осигури закрила в ситуации, непредвидени в *ius Quiritium* и рецепцията на *Ius gentium*.

⁸ Разликата между тях е в замяната на словесната тържественост, с която се извършва *litis contestatio*, със съставяне на писмен документ (*formula*), в който е описан спорът, и се назначава съдия, като му се дават схематични инструкции за това как трябва да постанови своето решение, ако се докаже истинността или неистинността на твърденията на ищеца. *Litis contestatio* (от *contestari* – процедирам пред свидетели. *Contestari litem dicuntur duo aut plures adversarii, quod ordinato iudicio utraque pars dicere solet: "Testes estote"* (вж. Festus – BRUNS, K. G. *Fontes iuris Romani antiqui* – <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/fontesIurisRomaniT1.pdf>), е междинен акт в процеса, с който приключва етапът пред магистрата. Относно *litis contestatio* във формуларното производство вж. ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 303–316.

⁹ Относно причините за това разделение вж. APARICI DÍAZ, J. *La bipartición del proceso civil romano*. Sevilla, 1946; PUGLIESE, G. *Lezioni sul processo civile romano. Il processo formulare*. Vol. I. 1946, p. 59 ss.; LUZZATTO, G. *Procedura civile romana*. Vol. II. Bologna, 1948, p. 204 ss.

¹⁰ За изучаване на развитието на двете фази вж. ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 187–189, 230–270 за *legis actiones*, и p. 283–303, p. 421–439 – за формуларния процес; MURGA, J. L. *Derecho romano clásico*. Vol. 2. *El proceso*. Zaragoza, 1980; FERNÁNDEZ BARREIRO, A. и PARICIO SERBANO, J. *Fundamentos de Derecho privado romano*. 2. ed.

фаза страните представят фактите пред магистрата, като излагат предмета на спора и естеството на правото, на което се позовават и което желаят да бъде защитено, и след определени действия се пристъпва към назначаване на *iudex* въз основа на арбитражен договор, който предполага страните да приемат магистратското решение¹¹. Във фазата пред частния съдия се проверява доказването на фактите и в зависимост от резултата съдията дава своето мнение или присъда (*parere, sententia*) по предмета на спора.¹²

Процесуалната практика да се решават споровете *extra ordinem* пред магистрата става обичайна практика по време на Империята – при Юстиниан извънредният характер вече става общ за всички дела¹³. Не е лесно да се прецизират причините за това разширяване на дейността на магистрата, които вероятно са многобройни, но може да се каже, че това обсто-

Centro de estudios Ramón Areces. Madrid, 1993, p. 45–140 и посочената там литература.

¹¹ Арбитражът бил начин да се решават споровете между частните лица. Пораждал *iudicium* – съдебна функция, която била чужда на *imperium* на магистрата, основаваща се на *officium* на частни лица или арбитри, най-вероятно като реминисценция на отминали времена, в които не е съществувало държавно правораздаване по частни дела. Провежданият в *civitas* или в радиус от една римска миля около Рим *iudicium*, в който спорещите страни били римляни, както и едноличният съдия, се наричал *iudicium legitimum*. Когато в спора участвали чужденци или *iudicium* се провеждал извън Рим или пред *praetor peregrinus*, с участието на няколко съдии – *recuperatores*, той се наричал *iudicium imperio continens* или *iudicio quod imperio continetur* – IGLESIAS, J. Derecho romano. Historia e Instituciones. 10. ed. Barcelona, 1990, p. 193. Относно арбитража вж. FERNÁNDEZ de BUJÁN, A. Derecho privado romano, p. 151–165, и многобройните трудове на автора по тази тема, както и FERNÁNDEZ de BUJÁN, A. La deuda histórica del arbitraje moderno. Madrid, 2014.

¹² ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 187.

¹³ IGLESIAS, J. Op. cit., p. 218–221; BIONDI, B. Diritto e processo nella legislazione giustiniana. Conferenze per il XIV centenario delle Pandette: 15 dicembre 530–15 dicembre 1930. Milano, 1931, p. 165 ss.; COLLINET, P. Études historiques sur le droit de Justinien. Vol. IV: La procédure par libelle. Paris, 1932, и Vol. V: La nature des actions, des interdits et des exceptions. Paris, 1947; Di PAOLA, S. La litis contestatio nella cognitio extra ordinem, dell'età classica. – In: *Annali del Seminario Giuridico dell'Università di Catania*, Vol. 2, 1947–1948, p. 253 ss.; RICCOBONO, S. Cognitio extra ordinem, Nozione e caratteri del ius novum. – En: *RIDA*, Vol. 3, 1949; SCHERILLO, G. Lezioni sul processo. Introduzione alla 'cognitio extra ordinem'. Corso di diritto romano. Milano, 1960; Van der WAL, N. La codification de Justinien et la pratique contemporaine. – *Labeo*, Vol. 10, 1964, no. 2, p. 230 ss.; BONINI, R. I 'libri de cognitionibus' di Callistrato. Ricerche sull'elaborazione giurisprudenziale della 'cognitio extra ordinem'. Milano, 1964; KASER, M. Das Römische Zivilprozessrecht, p. 410 ss.; Id., Gli inizi della cognitio extra ordinem. – In: *Antologia giuridica romanistica ed antiquaria*. Vol. 1. Milano, 1968, p. 171 ss.; LUZZATTO, G. I. In tema di origine del processo "extra ordinem". – En: *Studi in onore di Edoardo Volterra*. Vol. 2. Milano, 1971, p. 665 ss.; ORESTANO, R. La "cognitio extra ordinem": una chimera. – En: *SDHI*, Vol. 46, 1980, p. 236 ss.; FERNÁNDEZ BARREIRO, A. Un edicto general de Diocleciano sobre procedimiento. – En: *Estudios de Derecho Romano en honor de Álvaro d'Ors*. Pamplona, 1987, p. 417 ss.; ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 532–593.

ятелство е тясно свързано с промените в политическото устройство¹⁴. Някои автори, като например Riccobono, считат че „*cognitio extraordinem*, придържайки се в правораздаването към повелите за *fides* и *bonum et aequum*, е великият инструмент, с чиято помощ чрез императорските конституции се създава едно ново право (*ius novum*) по пътя на съдебната практика. В него старите правни институти претърпяват коренни промени с оглед привеждането им в пълно съответствие с новите исторически обстоятелства.“¹⁵

2. ДОКАЗВАНЕТО В РИМСКИЯ ГРАЖДАНСКИ ПРОЦЕС

По отношение на доказването римският граждански процес предлага уредба, към която може да приложат много от постигнатите в наши дни понятия от съвременната процесуална наука¹⁶. Доказателствени средства се наричат физическите или материалните предмети, които след одобрение от съдията съставляват основата, на която трябва да се гради неговото убеждение относно истината и съществуването или неистината и несъществуването на факта, който се доказва¹⁷. От друга страна, под доказателствени елементи се разбира материята за убеждение, която предоставя

¹⁴ Има се предвид еволюцията от Републиката към абсолютната монархия, която минава през Принципата. Обществените, икономическите, религиозните, културните и правните промени, до които води експанзията на *civitas*, предопределят постепенното нарастване на централната власт в политическата област. Вж. ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 533. За преминаването на формуларния процес в *cognitio extra ordinem* вж. пак там, p. 534–538, съответно общата характеристика на новия процес – p. 539–552.

¹⁵ RICCOBONO, S. *Cognitio extraordinem. Nozione e caratteri del ius novum*. – *RIDA*, Vol. 3, 1949, p. 281 ss. Относно *fides*, *aequitas* – основни принципи и ценности, вдъхновили правната мисъл на юристите класици, вж. CHURRUCA, J. *Introducción histórica al derecho romano*. 2. ed. rev. Bilbao, Universidad de Deusto, 1982, p. 183 ss., и ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 153 ss. Относно *ius novum* вж. пак там, p. 107, или Гай в D. 5.3.3 ... *novo iure fiunt heredes omnes...* *Sobre ius extraordinarium en contraposición a un llamado ius ordinarium*, и Улпиан в D. 47.1.3 ... *si quis actionem, quae ex maleficiis oritur, velit exsequi, si quidem pecuniariter agere velit, ad ius ordinarium remittendus erit... enim vero si extra ordinem eius rei poenam exerceri velit, tunc subscribere eum in crimen oportebit*. Относно римската *fides* срв. SCHULZ, F. *Principios del Derecho romano*. 1934. Trad. esp. de Manuel Abellán Velasco. Madrid, 1990, p. 243–257.

¹⁶ ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 428. От своя страна, FERNÁNDEZ de BUJÁN, A. *Testigos y documentos en la práctica negocial y judicial romana*. – En: *RGDR*, no. 4, junio 2005, p. 2, отбелязва че римската правна уредба не отделя голямо внимание на доказването като цяло. Нито един закон, сенатусконсулт или императорска конституция не уреждат цялостно доказването. Има един пръв опит за систематизиране на доказването в Теодосиевия кодекс (CTh. XI.39 *De fide testium et instrumentorum*), в който свидетелите продължават да се считат за приоритетно доказателствено средство пред писмените доказателства. В Дигестите само три раздела, съдържащи се в книга 22 (титули 3, 4 и 5) се отнасят за доказването.

¹⁷ Вж. Паул в D. 22.4.1: *Instrumentorum nomine ea omnia accipienda sunt, quibus causa instrui potest; et ideo tam testimonia, quam personae instrumentorum loco habentur*.

доказателственото средство. Освен това се говори за основания за доказване, като става дума за причините или обстоятелствата, които съдията извлича от доказателствените елементи, и които служат за основа на неговото убеждение.

Магистратът/ съдията, подпомаган при необходимост от експерти, трябва да познава приложимото към конкретния казус право. Обикновено се доказват факти, но може да става дума и за това, което днес наричаме „норми“, практически принципи, като например дали е имало добросъвестност или недобросъвестност, дали лицето е действало с грижата на добър стопанин и пр.¹⁸

Доказателствените средства в римското право (*testimonia, instrumenta*)¹⁹, били групирани от ораторите ²⁰ в две категории – преки доказателствени средства (*probationes inartificiales*) и презумпции (*probationes artificiales, praesumptiones*)²¹. От друга страна, макар да няма източници, на които да се опрем, според Álvarez Suárez е очевидно, че в римското право забележителните и всеизвестни факти нямало нужда да се доказват.

Не съществували ограничения по отношение на доказателствените средства. Най-честите преки доказателствени средства били следните: признание на страните, клетва пред съдията, свидетелски показания²²,

¹⁸ ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 429.

¹⁹ Вж. Паул в D. 22.4.1.

²⁰ За значението в процеса на *oratores*, които говорели от името на страните, и чиято функция била различна от тази на *iurisconsulti*, дават представа речите на Цицерон *pro P. Quinctio, pro Roscio Commoedo, pro Caecina*.

²¹ Вж. Улпиан в D. 4.2.23.pr.: *...sed huiusmodi praesumptioni debet apertissimas probationes violentiae opponere*.

²² В Древността, поради решаващото значение, придавано на *fides*, това бил най-цененият, за да не кажем единственият метод на доказване. В гражданските спорове свидетелите били осигурявани от страните. По принцип никой не бил задължен да стане свидетел, освен ако бил участвал в соленелна правна сделка, за която трябвало да даде показания в спора. В този случай, ако откажел да даде показания, според Закона на Дванадесетте таблици (VIII.23) той бил обявяван за *intestabilis* – своеобразно опозоряване, което водело до ограничаване на дееспособността като цяло и за свидетелстване: *Qui se sierit testarier libripensve fuerit, ni testimonium fatiatur, improbus, intestabilisque esto*. Да бъдеш обявен за *improbus* означавало да си лишен от дееспособност за свидетел. Тези две недееспособности били от голямо значение по онова време, когато повечето правни сделки били соленелни и изисквали присъствието на свидетели. От своя страна, виновният за дадени неверни показания бил наказван, като го хвърляли от върха на Тарпейската скала. Освен заклеяване, отказът да свидетелстваш водел до *obvagulatio* – публично унижение – в продължение на три дни народът да се стича пред вратата на виновния и да го обижда с викове: *Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito*. Относно значението на *portum* и *vagulatio* вж. Festus у BRUNS, K. G.: *quaestio cum*

писмени доказателства²³, съдебна проверка и доказване чрез вещи лица. Сред косвените доказателствени средства попадат презумпциите.

В класическия период презумпцията предписвала начин на действие на съдията, по силата на който от съществуването на забележителен, известен на всички факт, който не трябвало да бъде доказван, се правело заключение, че е много вероятно друг факт да е истина. Така съдията можел да формира своето убеждение относно спорния въпрос, ползвайки се с абсолютна свобода в своята преценка. Поне в този период законът не му налагал задължителното приемане на никакви презумпции. Става дума за така наречените *praesumptiones hominis*. Álvarez Suárez счита че думата *praesumptio*²⁴ не е имала в този период значението, което придобива в извънредното производство, съвпадащо със съвременното значение на този термин, и че презумпцията не е била доказателствено средство, а само *opinio* на съдията²⁵.

Страните били длъжни да представят посочените от тях доказателства, но освен това ищецът бил длъжен да докаже фактите, на които се основава неговият иск, тъй като принципът, че тежестта на доказването

convicio. За броя на свидетелите вж. Lex Iulia agraria или la Lex Mamilia Roscia Peducaea Alliena Fabia V – FIRA, Leges, p. 139 или у BRUNS, K. G., p. 95: *...is qui hac lege iudicium dederit, testibus publice dumtaxat in res singulas X denuntiandi potestatem tacito ita, ut ei e republica fideque sua videbitur*, и VALERIUS PROBUS, M. Notae iuris (De iuris notarum) – FIRA, V, 8 Pars Altera. Auctores. Firenze, 1968, p. 457: *quantum ea res erit, tantae pecuniae iudicium recuperatorium dabo testibusque publice dumtaxat decem denuntiandi potestatem faciam*. На доказването със свидетели е посветен D. 22.5 и C.J. 4.20. Като цяло, за доказването със свидетелски показания срв. ARANGIO-RUIZ, V. – En: *La parola del passato: rivista di studi antichi*. 1948, p. 146 ss., и LEVY, E. La formation de la théorie romaine des preuves. – In: *Studi in onore di Siro Solazzi nel cinquantesimo anniversario del suo insegnamento universitario [1899–1948]*. Napoli, 1948, p. 148 ss.

²³ Относно писмените доказателства, срв. C.J. 4.21. *De fide instrumentorum et amissione eorum, et antapochis faciendis, et de his quae sine scriptura fieri possunt*. Трябва да отбележим оскъдните функции на писмения документ, поне до следкласическия период. Едва след III в. от н.е. започват да се издават публични документи. До тогава документът имал частен характер. Относно обичайната форма на тези документи вж. ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 433–434. Относно слабото значение на документите вж. изследванията на AMELOTTI, M. Genesi del documento e prassi negoziale. – In: *Atti Convegno Capanello*, 1988, Napoli, 1990, p. 309 ss., и *Scritti Giuridici*, Torino, 1996, p. 162 ss.; AMELOTTI, M. Negocio, documento y notario en la evolución del derecho romano. – In: *Anales de la Academia Madricense del Notariado*, Vol. 29, 1990, p. 135–145, цитирана от FERNÁNDEZ de BUJÁN, A. Testigos y documentos en la práctica negocial y judicial romana, p. 1; FERNÁNDEZ de BUJÁN, A. Derecho público romano. 8. ed., p. 443–445 и 469–472.

²⁴ FERRINI, C. Le presunzioni in diritto romano. – In: *RISG*, Vol. 14, 1892, p. 258; “praesumere” при класическите юристи се среща в смисъл на *вярвам* или *изказвам мнение*; дословно – мнение, към което се придържат повечето хора.

²⁵ ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 435.

пада върху онзи, който се позовава на това доказателство, е много стар. Римляните са формулирали някои правила от общ характер, които се прилагат и днес, като например споменатото по-горе, което се приписва на Паул – че тежестта на доказването пада върху онзи, който твърди нещо, а не върху този, който го отрича²⁶. От своя страна Марциан изразява правилото, че доказването е задължение на ищеца, макар и това да не е валидно за абсолютно всички случаи²⁷.

Начинът на придвижване на процеса в следкласическия период претърпява промяна, която е уместно да споменем тук. Става дума за *cognitio extra ordinem*. Някои от класическите процесуални институти претърпели коренни изменения, видими най-вече в Юстиниановата епоха. Имало вариации в начина на протичане на процеса, дължащи се отчасти на това, че бил въведен принципът за върховенство на закона. Причините са най-различни, но сред тях трябва да изтъкнем това, че правораздаването се превръща в държавна функция²⁸. Сред нововъведенията, които предполага този принцип, трябва да споменем отнасящите се до преценката и регламентирането на доказването и до презумпциите. В областта на доказването – особено в Юстиниановата епоха, възниква нова уредба. При оценяване на доказателствата съдията трябва да се придържа към предварително

²⁶ Вж. Паул в D. 22.3.2: *Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*. Въпреки че има специални норми за определени казуси, както и случаи, когато тежестта на доказването се обръща – вж. ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 437–439.

²⁷ Вж. Марциан в D. 22.3.21: ... *quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit*. Особено ако имаме предвид възможността във формулата да се вмъкнат изключения, тъй като ответникът трябва да доказва истинността на своето твърдение. Ето защо Улпиан казва, че по изключение ответникът играе ролята на ищец – D. 44.1.1: *Reus in exceptione actor est* (същото правило важи за репликата и дубликата).

²⁸ Вж. RICCOBONO, S. *Cognitio extra ordinem: nozione e caratteri del jus novum*. Milano, 1951.

определени норми²⁹, макар че му се дава право свободно да разследва фактите извън искането на ищеца и извън договореното³⁰.

2.1. Превес на закона (което е още едно отражение на политическата и правната еволюция), като на магистрата се дава предписание на кои доказателствени средства да даде приоритет пред други и се регламентира оценяването на всяко едно от тях. Иначе казано, преминава се от една система на свободна преценка на доказателството към система на регламентирано или правно доказване³¹. Общата практика да се съставят документи, отразяващи извършените соленелни или неформални актове, която е плод до голяма степен на влиянието на Изтока, подтиква Юстиниан да издаде няколко конституции, касаещи начините на извършване на сделки и изискванията към доказването чрез свидетели, при което писменото доказателство получава превес над свидетелските показания.

2.2. Независимо от представените от страните доказателства, магистратът по своя инициатива можел да прибегне до други доказателствени средства, ако прецени че това е необходимо, за да формира своето мнение³².

2.3. Продължава позоваването на мнението на юрисконсултите, но от император Траян насетне то се взема под внимание, ако е изказано от

²⁹ Вж. ARCHI, G. G. La prova nel diritto del Basso Impero. – In: *IURA*, Vol. 12, 1961, p. 1 ss.; ZILLETTI, U. Sul valore probatorio della testimonianza nella “cognitio extra ordinem”. – In: *SDHI*, Vol. 29, 1963, p. 124 ss.; id., Studi sulle prove nel diritto giustiniano. – In: *BIDR*, Vol. 67, 1964, p. 167 ss. Вж. и изследванията на Archi, Dölger, Fragistasa в La PREUVE dans l'ancien droit belge des origines a la fin du XVIIIe siècle. Recueils Société Jean Bodin. Brussels, Vol. 16, 1965, p. 389 ss., 595 ss., 613 ss.; FERNÁNDEZ BARREIRO, A. Dilatio litis propter instrumenta. – In: *Estudios jurídicos en homenaje al profesor Ursicino Alvarez Suárez*, 1978, p. 113 ss. LEVY, E. La formation de la théorie romaine des preuves. – In: *Studi in onore di Siro Solazzi nel cinquantesimo anniversario del suo insegnamento universitario* [1899–1948], 1948, p. 418–438, по-специално p. 430.

³⁰ Вж. IGLESIAS, J. Op. cit., p. 220.

³¹ Въпреки това принципът за свободна преценка на доказателствата, който е толкова утвърден в класическата епоха, все още може да се види в Дигестите и в императорските рескрипти на Кодекса. Много изрази са запазени от Юстиниан, така че загубата или унищожаването на документите не предопределя валидността на самите актове, за които те са се отнасяли, поради което не виждаме изрично предпочитание към писмените доказателства. Вж. D. 22.5; в CJ. 4.20.1 се въвежда изрично принципът, че пред писменото свидетелство не трябва да се предпочита неписаното.

³² Вж. CJ. 3.1.9 и D. 11.1.21.

юристи, отличени с *ius publice respondendi*³³. Ако мненията им по съответния казус са единодушни, те имат задължителна сила за съдията държавен служител, но ако не съвпадат, той е свободен да произнесе своето решение така, както прецени за справедливо³⁴. Конституцията на Валентиниан за цитирането на юристите от 426 г. (*lex Allegatoria*)³⁵, ограничава броя на юристите, чиито становища следва да се имат предвид от съда, до петима от най-значимите: Папиниан, Паул, Улпиан, Модестин и Гай, респ. и до цитираните от тях самите други юристи. Ако мненията не съвпадали, съдията трябвало да се придържа към мнението на мнозинството, а ако се разделяли на равен брой – към това на Папиниан. Ако нямало мнение на този юрист по съответния въпрос, съдията в извънредното производство бил свободен да изрази собствено мнение³⁶.

2.4. Използваните доказателствени средства са същите, като при процеса *ordo judiciorum privatorum* с някои нюанси³⁷, като например намаляване значението на доказването със свидетели и даване превес на писмените доказателства³⁸. Това вероятно се дължи на постепенната загуба на доверие в свидетелските показания, както е видно от редица разпоредби³⁹, и най-вече поради нарушаване на *fides*, според разбирането на древните римляни, за които нямало нищо по-ценно от дадената дума⁴⁰.

³³ GUARINO, A. Il ius publice respondendi. – *RIDA*, Vol. 2, 1949, p. 401 ss.; IG, 1.7: *Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum quibus permissum est iura condere. Quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur.*

³⁴ Очевидно тези правила са засегнали частните съдии във формуларния процес, но не е сигурно че по времето на *cognitio extraordinem* тези ограничения са ги засягали, както отбелязва ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 571.

³⁵ Вж. CTh. 1.4.3.

³⁶ Относно тези аспекти и т.нар. "Tribunal de los muertos" вж. ARANGIO-RUIZ, V. *Historia del Derecho romano*. 4. ed. Trad. de la 2. ed. italiana Fr. de Pelsmaeker e Iváñez. Madrid, 1980, p. 436–438.

³⁷ Например по отношение на регламентирането на клетвата Юстиниан въвежда многобройни заемки от класическите текстове. Вж. D. 12.2. *Index Interpolationum*; CJ. 4.1.

³⁸ Този принцип се установява изрично в споменатия цитат на *Codex repetitiae praelectionis* – CJ. 4.20.1.

³⁹ Например в една конституция на Константин: CJ. 4.20.9: *ut honestioribus potius fides testibus habentur*, свидетелските показания само на един свидетел нямат доказателствена стойност, независимо от категорията на човека, който ги дава. От друга страна се говори за стойността на показанията в зависимост от обществения ранг на този, който ги дава (*honestiores, humilliores*) – вж. ARANGIO-RUIZ, V. *Historia del Derecho romano*, p. 311 ss. Относно прилагането на различни наказания вж. p. 417:

Сред документите, които можело да бъдат представени като доказателство в процеса, трябва да се прави разлика между публичните документи (написани на обществени места, като например на Форума или на площада, от лица, упражняващи професия, сродна на тази на съвременните нотариуси)⁴¹, и частни документи (написани от частни лица)⁴². Продължава да се използва доказването чрез вещи лица- призоваването на специалисти или експерти, които да дадат своето мнение по определени значими аспекти на делото – агримензори, калиграфи, лекари и акушерки), макар че съдията има право на лично свободно мнение при оценката на техните становища като елементи на доказването.

2.5. Един от способите, с които можел да си послужи съдията, за да формира своето убеждение, са презумпциите. Смятани за *probationes artificiales* от риторите, през класическия период те не съставляват истинско доказателствено средство, а по-скоро предположение или убеждение на съдията по пътя на логиката в хода на процеса, поради което са лишени от собствена тежест (поне в смисъла, който се придава на признанието пред съда или на доказването чрез свидетели или вещи лица).

3. ПРЕЗУМПЦИИТЕ

Както казва Ihering, „Производството пред *iudex*, което е истинският граждански процес, не интересува особено юристите класици. Те учат как съдията трябва да тълкува формулата и как трябва да състави решението, но това не са проблеми на процесуалното право. Доктрината за доказване-

“a partir del principado irritante distinción [...]”; и Justiniano – CJ. 1.5.21.pr. относно релевантността на свидетелските показания на еретици и евреи срещу християни.

⁴⁰ *Fit quod dicitur*, според думите, които Цицерон поставя много често в устата на своите герои. Също така думата *fides* в Thesaurus lingua latina; BERGER, Enciclopedia Dictionary of roman law. Philadelphia, 1953, p. 471: honesty, uprightness, trustworthiness; ERNOUT, A. et MEILLET, A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. 4. ed. Paris, 1967, p. 233 – engagement solennel, garantie donnée (тържествено обещание, дадена гаранция). Вж. и SCHULZ, F. Principios del derecho romano, p. 243–257. Цицерон смята че клетвата трябва да се изпълни, макар да е постигната с насилие – вж. De officio Proconsulis.

⁴¹ За *tabelliones* има една референция в D. 48.19.9.4 и в Novela 44. За тях вж. AMELOTTI, M. e COSTAMAGNA, G. Alle origine del notariato italiano. Roma, 1975, с препоръчана библиография; FERNÁNDEZ de BUJÁN, A. Testigos y documentos en la práctica negocial y judicial romana. Madrid, 2005, p. 5. Според него термини като *notarius*, *tabellarii* не са прецизни и варират в различните епохи (p. 9–10).

⁴² Разписки, полици и пр.

то е напълно изолирана и се разглежда само в отделни случаи.⁴³ Имайки предвид това, Schulz сочи, че „По принцип римската юриспруденция считала фактите за вече доказани, като се занимавала само с въпросите на правото. В този смисъл не съществували трудове *de probationibus*. От там и слабия интерес на класиците към презумпциите⁴⁴, които били разработени едва в посткласическия период.“⁴⁵ Само Arcadius Carisius – посткласически юрист, говори за тях в своя труд *De testibus*⁴⁶.

В класическия период думата *praesumptio* имала значението на мнение на съдията, *opinio*, начин на съдене, предположение или вярване, но без да съставлява доказателствено средство, а само като елемент в логическия процес, чрез който се формира мнението на *iudex*. В този смисъл Диоклециан в С. 2.42.4: *Falsa opinione te presumpsisse, ex probationum luce cognoveris*.

Според Álvarez Suárez⁴⁷, независимо от значението, което му придават класическите текстове, трябва да се счита че съдията би могъл да извлече от даден доказан факт убеждението, че е много вероятно да съществува друг факт, който в повечето случаи придружава първия. В този логически процес съдията действа напълно свободно. Този род презумпции, съдържащи в себе си една проста мисловна операция на разсъждение, са известни под общото наименование *praesumptiones hominis* и като такива можело да бъдат използвани от *iudex* във формуларния процес. Обаче в *cognitio extraordinem* се развиват презумпции, които законът налага на магистрата императивно. Това са така наречените *praesumptiones iuris*, наричани *iuris et de iure* когато срещу тях не се допуска доказване на противно-

⁴³ IHERING, R. L'Esprit de droit roman dans les différents phases de son développement. Trad. de Meulenare. Vol. 2. 3. ed. Paris, 1888, p. 411.

⁴⁴ Вж. DONATUTI, G. Le praesumptiones iuris in diritto romano. – In: *Annali della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Perugia*, Vol. 43, 1931, p. 3 ss., и RIVISTA di diritto privato. Vol. 3. Le praesumptiones iuris come mezzi di svolgimento del diritto sostanziale romano. Roma-Bari, 1933, p. 161 ss.

⁴⁵ SCHULZ, F. Principios, p. 52.

⁴⁶ SCHULZ, F. Ibid. – “Aislamiento”; LENEL, O. Palingenesia juris civilis; juris consultorum reliquiae quae Justiniani Digestis continentur ceteraque juris prudentiae civilis fragmenta minora secundum auctores et libros. Vol. 1, Lipsiae, 1889, p. 59; Вж. и KRUEGER, P. относно труда на DOMICIUS AFRUS, S. De testibus, p. 171, n. 91, цитиран по Schulz, F. Ibid.

⁴⁷ ÁLVAREZ SUÁREZ, U. Op. cit., p. 575.

то, и *iuris tantum*, когато се допуска доказване на противното в конкретния казус.

Макар в класическия период да не съществува генеричното правно понятие презумпция, малко по малко използването ѝ навлиза в практиката и съдията постепенно губи свободата си при преценката на доказателствата, докато накрая остава напълно подчинен на закона. Именно това има предвид Scialoja, когато обяснява как много от древните *praesumptiones hominis* трябвало да кристализират в *praesumptionis iuris*⁴⁸.

Може да приемем като правни презумпции от класическия период следните:

(1) Презумпцията за бащинство, по силата на която се приема, че „баща“ на едно дете е онзи, който е свързан чрез брак с майката. Така:

D. 2.4.5: *pater is est quem nuptiae demonstrant* (макар че има едно изключение, касаещо определени свещенически длъжности) спрямо естествената сигурност на майката: *mater semper certa est*, и като се има предвид допълнителното правило, че детето е родено в брак когато родителите са женени поне от седем месеца или когато се роди в рамките на десет месеца след разтрогването на брака.

(2) Презумпцията на Муций⁴⁹ във връзка с наследството⁵⁰. Според едно разширено тълкуване на презумпцията на Муций, до доказване на противното, всичко придобито от жената *sine manu* по време на брака про-

⁴⁸ Същото мнение е подробно развито от DONATUTI, G. Ibid.

⁴⁹ Вж. KASER, M. 'Praesumptio muciana'. – In: *Studi in onore di Pietro de Francisci*. Vol. 1. Milano, 1956, p. 215.

⁵⁰ По тези въпроси вж. D'ORS, Á. *Derecho Privado Romano*. 9. ed. Pamplona, 1997, p. 371–388 (10. ed. Pamplona, 2004, без промени). Легатите са завещателни разпоредби за определено имущество, които наследодателят налага на наследника в полза на получателя на легата. IGLESIAS, J. Op. cit., p. 633–647; FERRINI, C. *Sull'origine dei legati*. Opere. Vol. 4. 1930, p. 193 ss., p. 74 ss.; Id., *Teoria generale dei legati e dei fedecommissi*. Milano, 1899; BONFANTE, P. *L'origine dell'hereditas e dei legata*. – In: *Scritti giuridici varii*, Vol. 1, p. 101 ss; BIONDI, B. *Appunti intorno alla donatio mortis causa*. – In: *Annali della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Perugia*, Vol. 29, 1914, p. 188 ss.; Id., *Successione testamentaria e donazioni*, p. 269 ss.; BETTI, E. *Legato e liberalità*. – In: *Rivista Diritto e Processo civile*, Vol. 9, 1955; GROSSO, G. *I legati nel diritto romano*. Parte generale. Torino, 1962; BIONDI, B. *Legato (diritto romano)*. – *NNDI*, Vol. 9, 1963, p. 597 ss; OCCHIOGROSSO, F. D. 32.78.4 e l'interpretazione tipica del legato. In: *Labeo*, Vol. 12, 1966, p. 204 ss.; SEAGER, R. D. 34.2.39.2. – In: *SDHI*, Vol. 35, 1969, p. 373 ss.; GAUDEMET, J. "Ut legassit..."XII Tables 5,3" – In: *Hommages a Robert Schilling*. Paris, 1983, p. 109 ss.; MAGDELAIN, A. *Les mots legare et heres dans la loi des XII Tables*. – In: *Hommages a Robert Schilling*, Paris, 1983, p. 159 ss.; вж. и IG. 2.191–246. За всеки вид легат виж литературата, дадена от IGLESIAS, J. Op. cit., p. 631–632 в бележки под линия от 3 до 20.

изхожда от нейния съпруг (или на бащата, под чиято власт се намирал съпругът),⁵¹ поради което се считало, че е част от легата и възниква задължението да бъде предадено от наследниците⁵².

D. 24.1.51. Pomponio, Comentarios a Quinto Mucio, libro 5: *Quintus Mucius ait, quum in ontroversiam venit, unde ad mulierem quid pervenerit, et verius, et honestius est, quod non demonstratur, unde habeat, existimari a viro, aut qui in potestate eius esset, ad eam pervenisse. Evitandi autem turpis quaestus gratia circa uxorem hoc videtur Quintus Mucius probasse.*

Според D'Ors⁵³ презумпциите са освобождаване от задължението за доказване въз основа на друг факт, доказан или очевиден, който не е нужно да се доказва, и който зависи от обичайния опит. Отличават се от фикциите именно по това, че изхождат от една вероятност. Този автор счита, че класическото право не познава правните презумпции, както вече казах⁵⁴, но че има правила за тълкуване, които в посткласическия период се превръщат в презумпции.

В посткласическата епоха се наблюдават други изолирани случаи, които почти винаги се дължат на особени концесии на императорите за конкретни казуси. Така например:

(1) В един казус, при който във войната са загинали баща и син, техните роднини си оспорват наследството, тъй като не е ясно кой е починал пръв. Император Адриан решава въпроса, като постановява че бащата е починал пръв.

D. 34.5.9.1. *Quum bello pater cum filio periisset, materque filii, quasi postea mortui, bona vindicaret, agnati vero patris, quasi filius ante periisset, Divus Hadrianus credidit, patrem prius mortuum.*

⁵¹ Относно завещанията в полза на жената вж. GARCIA-GARRIDO, M. J. *Ius uxorium*. Madrid, 1958, p. 106 ss. (= García Garrido, M. J. *El patrimonio de la mujer casada en el derecho civil. I – la tradición romanística*. Barcelona, 1982, p. 81–112).

⁵² Относно даренията между съпрузи вж. CJ. 5.16.6: *Etiamsi uxoris tuae nomine res, quae tui iuris fuerant, depositae sunt, causa proprietatis ea ratione mutari non potuit, etsi donasse te uxori res tuas ex hoc quis intelligat, quum donatio in matrimonio facta, prius mortua ea, quae liberalitatem excepit, irrita sit. Nec est ignotum, quod, quum probari non possit, unde uxor matrimonii tempor honeste quaesierit, de mariti bonis eam habuisse, veteres iuris auctores merito credidissent.*

⁵³ D'ORS, Á. *Op. cit.*, p. 152 ss.

⁵⁴ В класическия процес не са познати правила за презумпциите, т.е. освобождаване от доказване на определените в тях факти, а на оборването им – срв. D. 22.3 *de probationibus et praesumptionibus* и CJ. 4.19: *de probationibus*.

При едновременна смърт синът *puber* трябва да се счита за починал след бащата, като така е станал негов наследник, а синът *impuber* – че е починал преди бащата. Обаче това решение на Адриан се определя като обща презумпция едва в посткласическия период, при което се установява като правило и се допуска доказване на противното.

D. 34.5.9.4. *Si Lucius Titius cum filio pubere, quem solum testamentum scriptum heredam habebat, perierit, intelligitur supervixisse filius patri, et ex testamento heres fuisse, et filii hereditas successoribus eius defertur, nisi contrarium approbetur. Qods i impubes cum patre filius perierit, creditur pater supervixisse, nisi et hic contrarium approbetur.*⁵⁵

(2) Въпреки общото правило, основаващо се на обичая да се считат за невалидни даренията между съпрузи⁵⁶ с цел да се запази значението на брака⁵⁷, това правило е изменено по силата на *Oratio Severi*⁵⁸ и е видно, че в някои казуси, съдържащи се в Дигестите, даренията между съпрузи са признати за валидни:

D. 24.1.32.1. *Oratio autem Imperatoris nostri de confirmandis donationibus non solum ad ea pertinet, quae nomine uxoris a viro comparata sunt, sed ad omnes donationes inter virum et uxorem factas, ut et ipso iure res fiant eius, cui donatae sunt, et obligatio sit civilis, et de Falcidia, ubi possit locum habere, tractandum sit; cui locum ita fore opinor, quasi testamento sit confirmatum, quod donatum est.*

Проблемът, който възниква когато единият почине преди другия, е решен в самата *Oratio*. В нея виждаме, че ако смъртта сполети получателя на дарението, то не трябва да се има предвид.⁵⁹ По-трудният за решаване

⁵⁵ Вероятно интерполирано – вж. INDEX Interpolationum, Vol. I. Други казуси, също от наследственото право, вж. в D. 34.5.9.2–3.

⁵⁶ D. 24.1.1: *Moribus apud nos receptum est, ne inter virum et uxorem donationes valerent.*

⁵⁷ Причините се виждат ясно в различни текстове: D. 24.1.2. ...*quia saepe futurum esset, ut discuterentur matrimonia, si non donaret is, qui posset, atque ea ratione eventurum, ut venalicia essent matrimonia,* и D. 24.1.3.pr. ... *Maiores nostri inter virum et uxorem donationes prohibuerunt, amorem honestum solis animis aestimantes, famae etiam coniunctorum consulentes, ne concordia pretio conciliari videretur, neve melior in paupertatem incideret, deterior ditior fieret.*

⁵⁸ Става дума за *Oratio Antonini* от 206 г. сл.Хр., наречена също и *Oratio Severi*, защото Каракала я представя като съ-регент на баща ѝ – Септимий Север. Тази тема е извън обсега на този труд и попада изцяло в наследственото право. Срв. и D. 24.1.32.

⁵⁹ D. 24.1.32.14. *Si ante mors contigerit ei, cui donatum est, nullius momenti donationem esse voluit.*

въпрос възниква в казуса, предвиден от Улпиан в D. 24, 1, 32, 14 – какво става с даренията, направени между съпрузи, ако и двамата бъдат заловени от врага или ако и двамата загинат в корабокрушение, срутване или пожар и не може да се установи кой е починал пръв? В този случай Улпиан е склонен да приеме, че двамата съпрузи са починали едновременно и счита дарението за валидно. Тук имаме презумпцията за едновременна смърт⁶⁰.

(3) В някои случаи, за да се спаси дарението между съпрузи, ако двамата починат едновременно се приема че пръв е починал съпругът дарител, и така дарението е валидно.

D. 34.5.8. *Quodsi simul tam is, cui donatum est, quam is, qui donaverit, quaestionis decidendae gratia magis placuit, valere donationem, eo maxime, quod donator non supervivat, qui rem condicere possit.*

В случай на взаимно дарение *mortis causa* между съпрузи се приема че никой не е преживял другия:

D. 39.6.26. *Si, qui invicem sibi mortis causa donaverunt, pariter decesserunt, neutrius heres repetet, quia neuter alteri supervixit. Idem iuris est, si pariter maritus et uxor sibi donaverunt.*

(4) В областта на фидеикомисите⁶¹ – в полза на фидеикомисаря. Приема се че всеки син или дъщеря, чиято смърт преди бащината е условие за фидеикомиса, е починал преди родителя си, макар да са починали едновременно:

D. 36.1.17.7. *Si quis autem susceperit quidem filium, verum vivus amiserit, videbitur sine liberis decessisse. Sed si sufragio, vel ruina, vel aggressu, vel quo alio modo simul cum patre perierit, an conditio defecerit, videamus. Et magis non defecisse arbitror, quia non est verum, filium eius supervixisse. Aut igitur filius supervixit patri et extinxit conditionem fideicommissi, aut non supervixit, et extitit conditio; quum autem quis ante, et quis postea decesserit, non apparet, extitisse conditionem fideicommissi magis dicendum est.*

⁶⁰ Всички нюанси на позицията на Ulpiano, Coment a Sabino, lib. 23, вж. в D. 24.1.32.14. Поради дължината на текста не го възпроизвеждам тук.

⁶¹ За фидеикомисите, наред с други автори и учебници, виж. цитираните монографии от IGLESIAS, J. Op., cit., p. 638–651, n. 68–73.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В римското право фигурата презумпция не съществува до времето на Юстиниан⁶². Това не означава че не са съществували презумпции и че *iudex* не ги е използвал в съденето, а че не са били считани от класиците за такива в техническия смисъл на думата. Обаче механизмът на презумпцията е присъщ на всяка човешка дейност, свързана с оценка, поради което вероятно в процесите *legis actiones* идеята за „наложено предположение“, което е валидно до доказване на противното, е била латентна. Истината обаче е че правни норми, регулиращи разсъжденията и аргументите на съдията, не е имало до времето на Юстиниан и неговото право.

Фазата *apud iudicem* на процеса се е характеризирала с голяма свобода на *iudex* при преценката на доказателствата. Тази изключително широка свобода на убеждението е видна в един пасаж на Авъл Гелий⁶³, в който млад съдия, изправен пред дилемата да произнесе решение съгласно своето убеждение без да се опира на никакви доказателства, или да отсъди в съответствие с представените напълно съвпадащи доказателства, решава да не произнесе присъда нито в единия, нито в другия смисъл. Логично е да е съществувала такава свобода, като имаме предвид сходството между римския процес *apud iudicem* и съвременния арбитраж, особено за равнопоставеност. Както тогава *iudex* можел, така сега и арбитърът може да се произнася по свое убеждение, поне що се отнася до твърденията относно фактите.

При такава голяма свобода не можело да има правила, които – подобно на съдържащите се в правните презумпции, да ограничават свободата на преценка на съдията. От друга страна, такива правила не били и необходими, тъй като потребността съдията да произнесе присъда с определено съдържание не съществувала в римския процес *per formulas*.

Ако, след като е направил всичко необходимо за да се убеди относно действителността на фактите и правото на ищеца или ответника, римският съдия не успявал да формира свое убеждение, той можел да се закълне

⁶² Едно особено и значимо понятие като „наложено предположение“, което се запазва до доказване на противното.

⁶³ A.Gell., Noct. Att. XIV, II.

sibi non liquere – че не е успял да си изгради сигурно мнение по делото. Тази клетва го освобождавала от задължението да постанови присъда и пре-торът назначавал на негово място друг *iudex*.

Макар че презумпцията се използва за пръв път като инструмент в законодателната техника от процесуална гледна точка в Юстиниановото законодателство, в него не можем да срещнем понятието презумпция⁶⁴. Говори се за презумпции, и дори целият Раздел 3 на Книга 22 на Дигестите е под рубриката *De probationibus et praesumptionibus*; но няма идентичност на естеството на използваните презумпции. Под външната форма на презумпции се разбират както тълкувателни правила, така и истински фикции, та дори и някои *privilegia*. Това е разбираемо предвид определено практичния характер на римското право, което търси единствено справедливо и адекватно решение на всеки поставен правен проблем. Ако решението на проблема не можело да се постигне с необходимата яснота, римляните се въздържали да предложат окончателно решение и го въвеждали само временно – под условие да не се прилага обратното.

Юстиниановите презумпции са изрични разпоредби, които определят като истина конкретен спорен въпрос, като разрешават на страните и на съдеция да изчакат доказването на противното. Те са замислени като разпоредби от особено естество, които не са пряко свързани с една обща система на доказване⁶⁵.

⁶⁴ SERRA DOMÍNGUEZ, M. Normas de presunción en el Código Civil y Ley de Arrendamientos Urbanos. Barcelona, 1963, p. 12.

⁶⁵ В този смисъл вж. HEDEMANN, W. Las presunciones en el Derecho. Trad. de Luis Sancho Seral. Madrid, 1941.

**АНАЛИЗ НА НАДПИС ОТ ПЕЛАГОНИЯ,
МАКЕДОНИЯ: ПРАВНИ И ЕПИГРАФСКИ
АСПЕКТИ НА IURISDICTIO ПРИ ОПРЕДЕЛЯНЕТО
НА ГРАНИЦА**

Проф. д-р Весна Димовска

Проф. д-р Владо Бучковски

Проф. д-р Гоце Наумовски

Тимчо Муцунски – докторант

Скопски университет „Св.Св. Кирил и Методий“, Македония

Резюме: Работата изследва надписа на Gentianus по определянето на границата (*termini positi*) между двете общности в Пелагония, Македония, които биха могли да представляват типичен пример за *iurisdictio* в по-широк контекст. Надписът е анализиран, преведен и интерпретиран чрез призмата на източниците на епиграфията и римското право, в рамките на правното положение за регулиране на териториалните граници. Заключениета са получени отчитайки значението на правната епиграфика и необходимостта от интердисциплинарен подход в римското право и класическа филология, с цел придобиване на точни данни от основните източници на местните общности за древна история.

Ключови думи: правна епиграфика; надпис от Витолище; Gentianus Geneates.